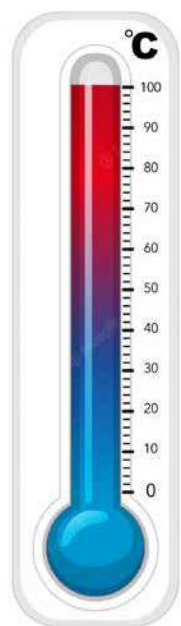

Is koude slecht voor je orgel?

Nu ik dit schrijf, is oktober net begonnen. Veel kerken moeten op dit moment beslissen over de vraag die al ruim een half jaar in de lucht hangt: wat doen we aan de gasrekening? Het antwoord is even simpel als voor de hand liggend: verwarming uit.

JAAP JAN STEENSMA

Voor veel kerken, vooral die met het label 'Groene Kerk' (ja, dat bestaat tegenwoordig ook al) ontstaat nu een unieke kans het groen-zijn in de praktijk te brengen. Zo'n hele tent verwarmen voor een uurtje op zondagochtend: dat is toch niet meer van deze tijd? Hoe meer energie de kerken inkopen, hoe meer energieschaarste er is en hoe hoger (dus) de prijs. Er zijn echter ook mensen die zeggen: "De kerk moet een minimale basis-temperatuur houden vanwege het orgel." Dit is niet waar, en daarom is het goed om het nogmaals eens expliciet op te schrijven: het orgel heeft geen minimale basistemperatuur nodig. Toch komt de gedachte natuurlijk niet zomaar uit de lucht vallen.

Basistemperatuur is geen vereiste. Al sinds de introductie van verwarming in kerkgebouwen is bekend dat verwarming orgels schade toe kan brengen. Berucht zijn de verhalen over het Utrechtse Dom-orgel voor de laatste restauratie. Het was Klaas Bolt die zei: "De grootste bedreigingen voor een historisch orgel zijn misschien wel de heteluchtverwarming en de organist."¹ De 'organistendreiging' is enigszins afgenomen: sinds Bolts tijd snappen meer mensen dat je niet zomaar alles met een orgel kunt doen. Die andere bedreiging, de heteluchtverwarming, werd op veel plaatsen ook betuigd. Veel heteluchtssystemen werden vervangen door een vloerverwarming of door een stookbeleid dat uitgaat van een langzame verwarming van maximaal 1°C per uur, of per twee uur. Let wel: die adviezen zijn inmiddels achterhaald.

Dit achterhaalde advies had hiermee te maken: bij langzaam verwarmen helpt het als je weinig hoeft te verwarmen. Want hoe hoger de basistemperatuur, hoe kleiner het verschil dat je moet overbruggen om op 'zondagochtendtemperatuur' te komen. Dat dit beleid voor orgels echter helemaal niet het beste is, is

een punt dat bijna tien jaar geleden werd gemaakt door Marc Stappers en Bart Ankersmit, klimaatdeskundigen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.² Eigenlijk, zeggen Stappers en Ankersmit, gaat het bij orgels helemaal niet om de temperatuur. Vooruit, als je snel verwarmt kan het orgel een beetje ontstemmen, of misschien een beetje veel, maar dat is eigenlijk ondergeschikt. Ontstemming is hinderlijk, maar het komt ook wel weer goed. Veel erger is het als het orgel kapot gaat. Van temperatuurwisseling gaat het niet kapot, maar van sterke wisselingen in de relatieve luchtvochtigheid wel. Net als andere houten onderdelen in het kerkinterieur. Warme lucht kan meer vocht opnemen dan koude. Als je gaat verwarmen, dan daalt de relatieve luchtvochtigheid in de ruimte. Schommelt die relatieve luchtvochtigheid te veel, dan kan er schade ontstaan. Zonder verwarming gaat het stijgen en dalen van de relatieve luchtvochtigheid langzaam, met de seizoenen mee. Dat is voor het orgel prima. Uit het artikel van Stappers en Ankersmit blijkt bovendien dat er niet veel aan de hand is als het stijgen en dalen van de luchtvochtigheid zo snel gaat dat het hout er niets van kan merken. De vuistregel voor orgels is: houd een gemiddelde aan van 50% relatieve luchtvochtigheid, en voorkom uitslagen van meer dan 15%. De bandbreedte voor je luchtvochtigheid ligt in de praktijk dan tussen de 35 en 65 procent.

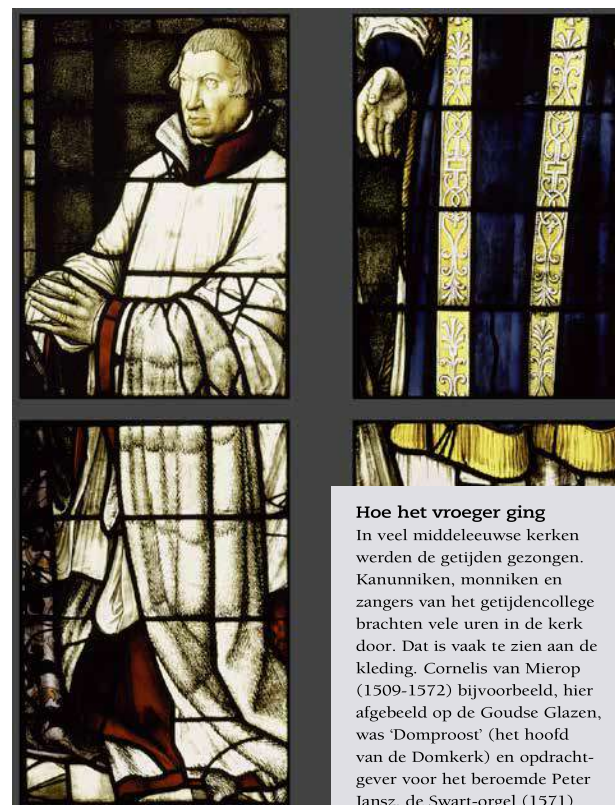
Optimale temperatuur: beneden de 10°C

In 2017 publiceerde de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed een nieuwe brochure over orgels en binnenklimaat.³ Hierin staat letterlijk: "de optimale temperatuur voor orgels is beneden de 10 graden" en "voor het behoud van het orgel is [een] hoge basistemperatuur (...) onnodig. Orgels in een onverwarme kerk, waar de temperatuur in de winter kan dalen tot het vriespunt,

zijn vaak in een goede staat en hebben de kou al eeuwen getrotseerd zonder gevolgschade." Organisten kunnen zo een paar voorbeelden noemen: Oude Kerk Amsterdam. Dordtse Dom. Utrechtse Kathedraal. Of oude, leegstaande kerken op het platteland. Er zijn voor orgels wel gevaren te verzinnen bij erge koude. Zo is er tinpest, een verandering in de kristalstructuur van tin die dan zou kunnen optreden. Tinpest komt echter vooral voor in pijpwerk met een hoog tinge-halte. Vaak zijn dat Viola di gamba's, Voix Célestes of delen van frontpijpen. Het meeste orgelmetaal heeft echter een dusdanig hoog loodpercentage dat dit gevaar zich niet snel voor zal doen. Al met al moet het orgel in de komende discussie niet de reden zijn de kerk te blijven verwarmen. Sterker nog: voor het orgel lijkt het zelfs veel beter om de kerkverwarming uit te laten. De luchtvochtigheid schommelt minder, dus het hout blijft langer goed. En als de temperatuur minder schommelt, blijft de stemming beter op peil. Mocht een kerkrentmeester hieraan twijfelen, dan kan de organist of orgelmentor altijd monitoren.

Persoonlijke oproep

Naast duurzaamheidsredenen of financiële redenen is er de politiek. Moeten kerken niet solidair zijn met al die mensen voor wie de energierekening niet te betalen is? Willen we, door zoveel te betalen voor energie, dictators als Poetin in de kaart blijven spelen? In tweeduizend jaar christendom is de kerkverwarming pas sinds ongeveer halverwege de negentiende eeuw in gebruik. Sporadisch! Het verwarmen van een geheel kerkgebouw is een ongekende luxe van na de Tweede Wereldoorlog. Praktijkvoorbeelden uit onze eigen tijd laten zien dat we voor liturgie en samenzijn daarvan (gelukkig) niet afhankelijk zijn. Laten we kerk- en concertgangers oproepen zich warm te kleden, met jas en handschoentjes, een kruik, een dekentje en een kussentje op de stoel. Lekker chocolademelk na afloop. Geen tropenrooster, maar een winterrooster. Kortere praten en preken, meer zingen, maar met heel

Hoe het vroeger ging

In veel middeleeuwse kerken werden de getijden gezongen. Kanunniken, monniken en zangers van het getijdencollege brachten vele uren in de kerk door. Dat is vaak te zien aan de kleding. Cornelis van Mierop (1509-1572) bijvoorbeeld, hier afgebeeld op de Goudse Glazen, was 'Domproost' (het hoofd van de Domkerk) en opdrachtgever voor het beroemde Peter Jansz. de Swart-orgel (1571) aldaar. Gehuld in zijn kerkelijke kledij uitdossing lijkt hij net een wigwam met een hoofdje.

korte voorspelen. Minder zitten en meer bewegen, als het even kan. En als het écht koud wordt, dan gezellig een vuurkorf buiten. Laten we niet vergeten dat veel kerken in de Corona-periode hebben geïnvesteerd in livestream-techniek. Zelfs thuis-vieren is mogelijk. Natuurlijk, het heeft niet de voorkeur, maar de oplossing voor hen voor wie het echt onmogelijk is, is vaak al aanwezig. Laten we deze winter samen afzien, ons sterken met creativiteit en saamhorigheid. Deze winter wordt onze tocht door de woestijn. Wij organisten, gewend aan koude kerken, kunnen het voortouw nemen; de weg wijzen. Des te mooier, als het straks weer Pasen is!

Met dank aan RCE-deskundigen Wim Diepenhorst en Marc Stappers voor het meedenken.

¹ Peter van Dijk, 'Klaas Bolt (1927-1990): Een leven in dienst van het orgel', p. 212. In: Jaap Jan Steensma en Peter van Dijk, *Een hemels cieraad van harmonie: Het orgel van de Waalse Kerk te Leiden in perspectief* (Gorssele: Erve Muziek 2014), pp. 195-212.

² Marc Stappers en Bart Ankersmit, 'Waarom scheuren onze historische orgels?'. In: *Het Orgel* 2013/2, pp. 26-33.

³ Zie: <https://www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2017/01/01/kerkorgels-en-binnenklimaat>.

